

RAN TEMATSKI DOKUMENT

Strani borci povratnici i izazov reintegracije

Uvod

Još 2016. godine broj pojedinaca koji su otputovali u Irak i Siriju da bi se borili na strani različitih islamističkih pobunjeničkih i terorističkih grupa kao „strani borci“ porastao je na preko 42.000ⁱ. Značajan deo ovih pojedinaca došao je iz država članica Evropske unije (EU), a izveštaj objavljen u aprilu 2016. ukazuje na to da je njihov broj dostigao čak 4.294.ⁱⁱ Ova procena bi mogla da bude još veća. Do početka 2016. godine gotovo trećina se vratila u svoje zemlje porekla.ⁱⁱⁱ Sada tzv. Islamska Država (IS) nailazi na ozbiljne vojne prepreke,^{iv} dotok stranih boraca se izgleda drastično smanjio.^v Postoji do sada neviđen broj stranih terorističkih boraca koji su se vratili u EU, a usled opadanja vojske IS još veći broj tih boraca mogao bi da dođe u dogledno vreme. Islamska Država će hteti da i dalje podstiče ljude u EU (bilo da je reč o povratnicima ili podržavaocima) da izvršavaju napade na mestima gde se nalaze. Ovaj Tematski dokument pruža sažet pregled izazova i mogućnosti za primenu pristupa zasnovanih na^{vi} reintegraciji u suprotstavljanju potencijalnim opasnostima po bezbednost koje nose strani borci povratnici.¹

Ovaj Tematski rad napisali su Bart Schuurman i Liesbeth van der Heide.

¹ Pogotovo oni koji su se pridružili džihadističkim ekstremističkim grupama, kao što su Islamska Država i Džabhat al-Nusra.

Da bi se ljudi uključili u terorizam, moraju biti spremni da prevaziđu unutrašnje moralne barijere kada je reč o ubijanju^{vii}, kao i da steknu osnovni nivo znanja o upotrebi vatrenog oružja i eksploziva. Amaterska priroda pojedinih zavera „skovanih na domaćem tlu“, unutar EU od terorističkog napada 11. septembra 2001. svedoči, pre svega, o teškoćama pri sticanju operativnih sposobnosti oslanjajući se samo na priručnike preuzete sa interneta.^{viii} Strani borci povratnici su glavna opasnost po bezbednost zbog svog iskustva na bojnom polju, obuke za upotrebu oružja i povezanosti s međunarodnim terorističkim mrežama. Desenzibilizacija u vezi s upotrebom nasilja, u kombinaciji s posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSD), koji često prati ratno iskustvo i potencijalno učešće u zverstvima poput onih koje Islamska Država s ponosom objavljuje, dodatno uvećava potencijalnu opasnost od povratnika.

Istovremeno, ključno je naglasiti da strani borci povratnici nisu homogena grupa kada je reč o njihovoj potencijalnoj želji da počine terorističke nasilne činove u svojim zemljama porekla. Bez sumnje veliki rizik preči i zbog toga što će pojedini strani borci pokušati da izvrše terorističke napade nakon povratka kući. Međutim, kao što je Omar Ramadan nedavno naveo, pojaviće se i druga grupa pojedinaca koje bi trebalo posmatrati više kao žrtve koje je vrbovala Islamska Država, kao i treća grupa povratnika koja je negde između žrtava i (potencijalnih) terorista.^{ix} Četvrta grupa su oni koji više ne smatraju upotrebu nasilja opravdanom ili neophodnom jer su se razočarali ili doživeli fizičku ili psihičku traumu tokom učešća u ratnim sukobima ili boravka u Islamskoj Državi. Bez obzira na to da li se slažemo s oznakama kao što su „žrtve“ ili prihvatamo objašnjenja zasnovana na naivnosti ili neznanju, ostaje činjenica da se pri bavljenju problemom stranih boraca povratnika mora uzeti u obzir raznolika priroda ove grupe pojedinaca; i kada je reč o opasnosti koju potencijalno predstavljaju, i o najefikasnijim načinima za umanjenje rizika od ponavljanja terorističkih činova.

Reintegracija terorista i ekstremista u društvo, naročito ako su bili pripadnici terorističkih grupa poput Islamske Države, predstavlja kontroverzan poduhvat. Pritisak javnosti može da prevagne u korist pristupa „treba ih sve zatvoriti“. Pored diskusije o poželjnosti ovakvog pravca delovanja, sudski postupci u Holandiji pokazali su koliko je teško izreći presude za zločine koji su navodno počinjeni u nekoj stranoj zemlji, naročito ukoliko je zahvaćena građanskim ratom.^x Većina pojedinaca, koji su osuđeni za presteupe u vezi s terorizmom, takođe će biti oslobođena u jednom trenutku u budućnosti. Drugim rečima, ako razmotrimo načine za postupanje s reintegracijom (bivših) terorista da bi se na minimum svela verovatnoća za nasilje u budućnosti, ne postoji opcija „mekog“ pristupa već praktičnog reagovanja na ovaj složeni izazov.

Kontekst: deradikalizacija vs. povlačenje

Reintegracija (bivših) terorista^{xi} ili ekstremista^{xii} može se posmatrati kao proces čiji je cilj olakšavanje njihove reintegracije u društvo na način koji umanjuje verovatnoću da će oni pribeći aktivnosti u vezi s terorizmom. Specijalistički programi usredsređeni na reintegraciju („džihadističkih“) terorista sve su prihvaćeniji širom sveta u poslednjih nekoliko godina.^{xiii} Neke od ovih inicijativa usmerene su na teroriste ili ekstremiste u zatvoru, druge ističu okruženje posle pritvora, odnosno

tokom uslovne kazne, a treća grupa obuhvata oba konteksta.^{xiv} Uprkos rasprostranjenosti ovih programa, postoji ozbiljan nedostatak saznanja o tome da li ove inicijative zaista doprinose smanjenju terorističkih aktivnosti povratnika. Ovo se dešava primarno zbog nedostatka evaluacionih istraživanja.

Iako je obavljeno nekoliko značajnih evaluacija programa reintegracije s fokusom na islamistički,^{xv} kao i levičarski i desničarski nasilni ekstremizam,^{xvi} većina programa reintegracije nije procenjena.^{xvii} Kako je moguće kreirati i sprovesti uspešne programe reintegracije bez razumevanja načina na koji funkcionišu i da li uopšte funkcionišu?^{xviii} Državne institucije koje su često zadužene za kreiranje i sprovođenje ovakvih programa možda oklevaju da ne bi omogućile spoljni uvid u osetljivo pitanje borbe protiv terorizma.^{xix} Uprkos tome, ako se ne sprovede više evaluacionih istraživanja, kreatorima politike, praktičarima i akademikima biće uskraćene ključne „naučene lekcije“ koje bi se mogle iskoristiti za kreiranje i sprovođenje efikasnijih programa.^{xx}

Drugi povezani nedostatak jeste manjak jasnog razumevanja šta podrazumeva „uspeh“ u reintegriranju (bivših) terorista i ekstremista. Godine 2008. u Holandiji, na primer, približno 50% odraslih i maloletnih zatvorenika ponovo su počinili prestup u roku od dve godine nakon puštanja na slobodu.^{xxi} Da li se slična stopa povratnika među terorističkim prestupnicima može označiti kao uspeh nije jasno iz dva razloga. Prvo, uzimajući u obzir društveni uticaj terorizma, mnogi građani možda neće smatrati da je stopa od 50% uspeh ili bar da je u skladu sa nacionalnim prosekom. Drugo, nema dovoljno podataka o terorističkom povratništvu, naročito u EU, zbog čega ostaje nejasno koja bi bila realna, a kamoli poželjna stopa povratnika kojoj bi trebalo da teže programi reintegracije.^{xxii} Stoga, iako je „smanjenje povratničkih prestupa“ često cilj programa reintegracije, nedostatak podataka o ovoj temi sprečava objektivnu procenu uspešnosti.

Nedostatak praktičnog uvida u to šta funkcioniše kada je reč o reintegraciji terorista i ekstremista navodi nas da se okrenemo osnovnim mehanizmima kao načinu razumevanja funkcionisanja ovih programa i, po potrebi, načinu njihovog unapređivanja. Osnovne pretpostavke su da oni koji kreiraju i sprovode programe reintegracije smatraju da su ciljevi koje treba ostvariti i načini njihovog ostvarivanja presudni za uspešnost ili neuspešnost ovih napora.^{xxiii} Uopšteno govoreći, mogu se razlikovati dva pristupa: deradikalizacija i povlačenje.^{xxiv} Iako će ovi koncepti biti odvojeno razmotreni u narednim pasusima, važno je napomenuti da oni nisu međusobno isključivi; u stvari, kada se uzme u obzir da još nije jasno šta najbolje funkcioniše, spoj oba pristupa obezbeđuje fleksibilnost i maksimalno uvećava šanse za uspeh.

Radikalizacija i deradikalizacija postali su poznati koncepti od trenutka kada su postali predmet debate otprilike 2004. godine.^{xxv} Njihova popularnost propraćena je brojnim i ozbiljnim nedostacima koji su im svojstveni.^{xxvi} Najproblematičnija je (često posredna) ideja da zauzimanje radikalnih pogleda obavezno vodi ka radikalnom ponašanju i da odbacivanje terorizma obavezno podrazumeva odbacivanje tih pogleda.^{xxvii} Takav stav predstavlja uprošćavanje složene stvarnosti koja je neodrživa na teorijskim i empirijskim osnovama.

Za milione ljudi koji imaju radikalne ili ekstremističke poglede, procenat koji se kasnije uključi u terorističke aktivnosti je izuzetno nizak.^{xxxviii} Istraživanja takođe pokazuju da nisu svi teroristi prvenstveno motivisani svojim ubeđenjima.^{xxxix} Pristup reintegraciji koji se usredsređuje samo na deradikalizaciju zanemaruje presudnu činjenicu da se odbacivanje ekstremističkih ili terorističkih grupa temelji na čitavom nizu razloga koji se ne odnose samo na ideologiju. Ovi razlozi obuhvataju razočarenje u efikasnost nasilja, neslaganje sa sunarodnicima i želja za vođenjem normalnog života.^{xxx} Nasuprot tome, faktori kao što je vršnjački pritisak i strah od odmazde bivših saboraca takođe može da stvori prepreke u napuštanju ekstremističkih ili terorističkih grupa.^{xxxi}

Posmatrajući mogućnost izlaska iz ekstremizma i terorizma samo kroz empirijski i teorijski sumnjiv koncept deradikalizacije samim tim nosi rizik od niza različitih načina kojima bi se postigao cilj smanjenog povratništva. Ako, na primer, društvene koristi od pripadnosti terorističkim grupama (status, drugarstvo i osećaj svrsishodnosti) utiču na uključivanje nekog pojedinca u grupu, onda je od vitalnog značaja stvaranje alternativnog, ali neradikalnog društvenog okruženja koje može da ponudi slične koristi.^{xxxii} Naravno, deradikalizacija i dalje ostaje najvažnija alatka za one koji su na samom početku bili ideološki motivisani da se uključe u terorizam. Poenta je da na osnovu našeg sadašnjeg razumevanja datih pitanja, to ne bi trebalo da bude jedina alatka na koju se oslanjaju programi reintegracije.

Preterano isticanje deradikalizacije takođe zanemaruje višestruke istorijske primere terorista koji su bili reintegrirani u društvo (očigledno) bez prethodne deradikalizacije.^{xxxiii} Između 60-ih i 90-ih godina 20. veka u zatvor su poslate hiljade evropskih terorista iz grupa kao što su IRA, ETA, italijanske Crvene brigade i nemački RAF. Većina njih je u međuvremenu puštena na slobodu bez uključivanja u programe deradikalizacije. Činjenica da ovi pojedinci uglavnom nisu više uključeni u terorizam ili su uključeni u mnogo manjoj meri ukazuje na to da radikalizacija nije uvek preduslov za reintegraciju. Detaljnije istraživanje istorijskih primera reintegracije terorista obezbeđuje plodno tlo za poboljšanje sadašnjih napora za smanjivanje stopa povratništva.

Alternativa pristupu reintegracije, koji je usmeren na deradikalizaciju može se naći u konceptu povlačenja. Povlačenje se može posmatrati kao „proces u kojem pojedinac doživljava promenu u ulozi ili funkciji koja je obično povezana sa smanjenim učešćem u nasilju. Povlačenje ne mora obavezno da podrazumeva napuštanje pokreta, ali se najčešće povezuje sa značajnom privremenom ili trajnom promenom uloge“.^{xxxiv} Drugim rečima, dok se deradikalizacija usredsređuje na menjanje nečijih uverenja, povlačenje naglašava promenu u ponašanju. Teroristi ili ekstremisti koji su se povukli mogu se uspešno reintegrirati čak i kada zadrže svoja radikalna uverenja, pod uslovom da više ni na kakav način nisu uključeni u nasilni terorizam.

Kao i kod deradikalizacije, rad na povlačenju zahteva razumevanje načina i razloga zbog kojeg se na samom početku neko uključio u ekstremizam ili terorizam. Motivi za pridruživanje takvim grupama su različiti i prevazilaze usvajanje određene ideologije.^{xxxv} Programi reintegracije stoga treba da budu fleksibilni i prilagođeni posebnoj poreklu i motivima pojedinca.^{xxxvi} Kada se primeni na konkretno pitanje stranih boraca povratnika, to znači uzimanje u obzir da, iako su neki od njih posvećeni i okoreli ekstremisti, ostali su moguće došli preko nekog drugog ili su (prvobitno) bili

inspirisani nenasilnim idejama, kao što je želja za pružanjem humanitarne pomoći. U tom pogledu su od posebne važnosti deca koju su roditelji odveli u Irak i Siriju ili novorođenčad stranih boraca rođena u tim zemljama. Potencijalno izložena indoktrinaciji Islamske Države, koja je posebno smišljena zato da ih pretvori u mlade vojnike, toj deci je neophodna posebna briga, jednim delom da bi mogla da se izbore s psihološkom traumom, a delom s njihovom mogućom internalizacijom ekstremističke ideologije.^{xxxvii}

U zaključku, nedostatak programa reintegracije i podataka o stopama povratništva među teroristima ozbiljno ometa naše razumevanje toga kako i u kakvim okolnostima ti programi funkcionišu i o tome kako se može poboljšati njihova efikasnost. Dok ove nedostatke treba hitno rešiti, posvećivanje pažnje pretpostavkama o uspehu i o načinu postizanja uspeha obezbeđuje smernice o tome kako treba kreirati i sprovoditi tovakve inicijative. Umesto da se odluče bilo za deradikalizaciju ili povlačenje, postojeći uvidi predlažu usvajanje oba pristupa. Ovo ima dodatnu vrednost zato što obezbeđuje da programi reintegracije imaju određeni stepen fleksibilnosti u bavljenju štíćenicima, što je preduslov za umanjenje povratništva zavisno od raznolikosti motiva i porekla onih koji su se uključili u ekstremizam i terorizam.

Programi reintegracije u EU

Brojni programi reintegracije su već u toku u državama članicama EU, pri čemu se nove inicijative redovno primenjuju.^{xxxviii} Većina inicijativa pokriva niz aktivnosti kao što su versko savetovanje, psihološko savetovanje, stručno osposobljavanje, obrazovanje i rekreativne aktivnosti. Uopšteno govoreći, programi koji se više temelje na verskim i psihološkim intervencijama mogu se smatrati usmerenima na deradikalizaciju. Programi čiji je cilj uticanje na ponašanje nasilnih ekstremista mogli bi se oceniti kao usmereniji na povlačenje i često se u velikoj meri oslanjaju na kombinaciju obrazovanja i stručnog osposobljavanja.

U okviru EU, većina programa koji su usmereni na reintegraciju nasilnih ekstremista može se naći u severozapadnoj Evropi, na primer, izlazni programi EXIT usvojeni su u Norveškoj, Švedskoj i Nemačkoj, kao i „pristup Orhus“ u Danskoj i holandska inicijativa o reintegraciji koju trenutno vodi Holandska služba za uslovne kazne. U Nemačkoj određeni broj organizacija ima zadatak da olakša rehabilitaciju i reintegraciju nasilnih ekstremista i sve te organizacije imaju sopstvenu filozofiju u vezi s deradikalizacijom ili povlačenjem. U nastavku sledi kratak pregled programa u Danskoj, Nemačkoj i Holandiji kako bi se stekao uvid u koristi i zasluge tih različitih inicijativa.

Orhus program u Danskoj

Takozvani Orhus model u Danskoj ima za cilj rehabilitaciju Danaca koji su se borili u Islamskoj Državi i njihovu reintegraciju u društvo. Orhus model obuhvata i ranu prevenciju i izlazne programe. Izlazni program usmeren je na radikalizovane pojedince koji nameravaju i u stanju su da počine politički odnosno verski motivisane nasilne zločine i terorizam. Program je zajednički napor policije Istočnog Jitlanda i socijalnih službi opštine Orhus u cilju efikasne reintegracije ekstremista povratnika (ponovnim) uspostavljanjem poverenja u vlasti i stvaranjem otvorenih linija komuni-



kacije između povratnika i lokalne uprave. Program pruža tretman uključujući zdravstvenu brigu i psihološko savetovanje u vezi s posttraumatskim stresnim poremećajem (PTSD), mentorstvo, kao i podršku porodici i pomoć nasilnim ekstremistima prilikom konkurisanja za posao ili nastavka školovanja.^{xxxix}

Nakon identifikovanja radikalizovanih pojedinaca, lokalne vlasti (zajedno s muslimanskim sveštenikom) prilaze tim pojedincima pokušavajući da ih odvrate od radikalizma i ekstremizma. Postoji i info-centar koji prati pozive i određuje prioritetne intervencije. Najveći deo posla obavlja se putem SSP-okvira za sprečavanje kriminala – dijalog škola, socijalnih službi i policije. Gradski komesar policije tvrdi da su rad na prevenciji i dijalog koji je zahvaljujući tome uspostavljen sa muslimanskom zajednicom, doprineli da se smanji broj stranih boraca koji odlaze iz Orhusa sa trideset u 2013. na jedan 2014. godine.^{xl} Međutim, pojedine partije, uključujući antiimigracionu Dansku narodnu partiju, izrazile su zabrinutost zbog programa, tvrdeći da je suviše „mek, naivan i kratkovid“.^{xli} Trenutno se o njegovoj dugoročnoj efikasnosti još diskutuje, pa je suviše rano za donošenje zaključaka.

Mreža za sprečavanje nasilja u Nemačkoj

U Nemačkoj nekoliko organizacija pokušava da sprovede rehabilitaciju nasilnih ekstremista. Jedna od tih organizacija, Mreža za sprečavanje nasilja, jeste NVO koja radi sa (mladim) ljudima naklonjenim nasilnom desničarskom ekstremizmu ili verskom fundamentalizmu. Program se sprovodi na dobrovoljnoj osnovi, a pojedinci koji se prijave podeljeni su u male grupe i sastaju se jednom sedmično tokom perioda od ukupno 23 sedmice. Pristup programa usmeren je prvenstveno na deradikalizaciju i spaja module građanskog obrazovanja i pedagoške obuke s obukom za borbu protiv nasilja. Usredsređenost na deradikalizaciju zahteva pokušaj da se „razdvoji osećanje besa i mržnje od političkog pogleda na svet i da se pomogne pojedincima da se izbore s faktorima koji podstiču njihov bes, kao i da ponovo budu podučeni o demokratskom društvu i alternativnim načinima izražavanja i reagovanja na njihovu zabrinutost“.^{xlii} Obuka počinje u roku od pet meseci od početka zatvorske kazne i nastavlja se kroz podučavanje posle izlaska na slobodu. Organizacija takođe pruža savetovanje roditeljima čija su se deca pridružila terorističkoj grupi ili su izložena riziku od toga.

I pored toga što program uglavnom ima za cilj da podstakne deradikalizaciju, on takođe obuhvata elemente povlačenja. Mentor dodeljen pojedincu pomaže mu da pronađe smeštaj i zaposlenje i takođe organizuje niz sastanaka sa članovima njegove porodice. Prema internoj evaluaciji projekta, ovaj program može se smatrati uspešnim (stopa povratništva učesnika koji su prošli program iznosi samo 5%, a stopa odustajanja je 2%).^{xliii} Uprkos tome, organizacija ne otkriva statistiku o ukupnom broju učesnika i onih koji su uspešno završili program, što otežava procenu ovih procenata u odgovarajućem kontekstu.

Holandski pristup reintegraciji

Godine 2012. u Holandiji je pokrenut specijalni projekat reintegracije koji je usredsređen na prestopnike na uslovnoj kazni, osumnjičene za učešće u „džihadistički“ terorizam ili ekstremizam.^{xliiv} Ovaj projekat pokrenuo je Holandski nacionalni koordinator za bezbednost i borbu protiv terorizma (NCTV) zajedno sa Holandskom službom za uslovnu kaznu kako bi se poboljšala reintegra-



cija ekstremističkih prestupnika u Holandiji. Glavni cilj ovog pristupa jeste da se smanji šansa povratništva među ekstremističkim i terorističkim prestupnicima putem resocijalizacije i naknadnih mera. Pomaganje tzv. korisnicima programa da pronađu posao, školu, smeštaj i otpis duga, kao i bavljenje psihološkim problemima ili pomirenjem sa članovima porodice predstavljaju značajne komponente ovog pristupa.

Istovremeno, korisnici se prate kako bi se sprečio njihov povratak u ekstremističke krugove. Kada osoblje koje vodi program smatra da njihovi štićenici reaguju na ove napore, uvodi se komponenta usredsređena na deradikalizaciju koja se jednim delom oslanja na eksterne konsultante s teološkom stručnošću koji obavljaju kognitivne intervencije. Njihova namera jeste da unesu malo „sive boje“ u često crno-beli pogled na svet ovih korisnika. Na kraju, postoji nada da će ovaj trud u vezi s deradikalizacijom dovesti do ukidanja podrške nasilju. U vezi sa stopom uspešnosti programa, Schuurman i Bakker (2015) navode da se još ne može doneti nijedan dugoročni zaključak jer je projekat bio u početnoj fazi u vreme kada su oni obavili evaluaciju.^{xiv}

Reakcija

Iako su mnoge države članice EU sprovele programe reintegracije koji su usredsređeni na deradikalizaciju, povlačenje ili i na jedno i na drugo, one se u velikoj meri razlikuju po zauzetim stavovima. Razlike postoje u vezi s tim ko je ciljna grupa programa (npr. strani borci povratnici, nasilni ekstremistički prestupnici, pojedinci osetljivi na radikalizaciju ili svi koji su nabrojani); u kojoj su fazi sprovođenja programi (pre zatvora, u zatvoru, posle izlaska na slobodu); koji je osnov za učesće pojedinaca u programu (dobrovoljno ili obavezno); ko je odgovoran za sprovođenje programa; i koji su elementi uključeni u program (npr. psihološko savetovanje, obrazovanje, versko savetovanje itd.).

Zahvaljujući postojećoj neizvesnosti koja se odnosi na to da li ovi napori uspešno sprečavaju povratništvo povezano s terorizmom, još nije moguće definitivno istaći konkretne zasluge i nedostatke datih inicijativa. Ipak, moguće je ponuditi praktične smernice onima koji kreiraju ili sprovode slične programe. Ovaj odeljak daje sažet pregled predloga za poboljšanje postojećih napora u pravcu reintegracije i za rešavanje pitanja nabrojanih na prethodnim stranama. S obzirom na broj povratnika i njihov potencijalni opterećujući uticaj na sadašnje inicijative za reintegraciju, bavljenje ovim pitanjima trebalo bi da bude prioritet na lokalnom, nacionalnom i nivou upravljanja EU.^{xlv}

1. Vrednovati programe reintegracije kao prioritet

Programi reintegracije, kako novi, tako i postojeći, trebalo bi da prođu kritičku, nezavisnu evaluaciju u stvarnom vremenu kako bi se procenili njihovi ciljevi, osnovne pretpostavke o načinu njihovog ostvarivanja, organizaciono sprovođenje i stepen uspešnosti.^{xlvii} Ovo je presudno za kreiranje i sprovođenje efikasnijih inicijativa, a time i za smanjivanje verovatnoće od terorističkog povratništva.

2. Prikupljati podatke o terorističkom povratništvu u EU

Ove kritičke informacije omogućit će razumevanje obima problema i omogućiti približan kriterijum za prepoznavanje programa čija je efikasnost iznad i ispod proseka, što se zatim može upotrebiti za izdvajanje najboljih i najgorih praksi. Podaci o terorističkom povratništvu takođe će omogućiti da se uspeh programa reintegracije izmeri u komparativnom smislu. Ovo obezbeđuje objektivniji standard za merenje njihovog uspeha.

3. Postarati se da napori u cilju reintegracije budu fleksibilni i posebno prilagođeni

Strani borci povratnici nisu homogena grupa. Da bi bili efikasni, programi reintegracije treba da budu fleksibilni i prilagođeni posebnim karakteristikama i osobinama pojedinca. Svaki pokušaj reintegrisanja ekstremista ili terorista treba da počne od procene potreba pojedinca, konteksta i mreža, koristeći specijalne metode procene rizika za nasilni ekstremizam. Trenutno se širom sveta koriste razne alatke za procenu rizika, uključujući Model prioritizacije osumnjičenih povratnika terorista (RTS, Australija); Okvir dinamičke procene (Dynamisch Beoordelingskader, Holandija); Smernice o riziku od ekstremizma 22+ (ERG22+) (Velika Britanija); Procena rizika od nasilnog ekstremizma (VERA, Kanada) i Test procene značaja istrage (SQAT, SAD).

Sve ove alatke imaju određeni broj zajedničkih pokazatelja prema kojima se procenjuje nivo ekstremizma nekog pojedinca. Međutim, osnovna metodologija varira od strukturiranog profesionalnog prosuđivanja (ERG 22+, VERA, Okvir dinamičke procene) do upitnika koje korisnici sami popunjavaju (SQAT). Da bi se efikasno upotrebljavale, sve alatke moraju da se prilagode lokalnim okolnostima, a osoblje treba da prođe obuku da bi pravilno primenilo metodologiju. Bez obzira na prednosti i mane određenih alatki procene, strukturisana analiza programa reintegracije, koja uzima u obzir životnu priču učesnika, ličnost, kognitivne veštine i različite druge mere presudna je za omogućavanje kreiranja i primenu konkretnih specijalno prilagođenih pristupa.

4. Sprovoditi kako deradikalizaciju, tako i povlačenje

Imajući u vidu neizvesnost o tome šta najbolje funkcioniše kada je reč o reintegraciji ekstremista i terorista, programi ne bi trebalo da zavise samo od jednog pristupa. Deradikalizacija, koja naglašava odvratanje šticećenika od njihovih ideoloških ubeđenja, svakako ima svoje mesto u ovim naporima, ali bi je trebalo posmatrati kao jedan od mnogobrojnih načina za smanjivanje šansi od povratništva povezanog s terorizmom. Povlačenje ističe bihevioralnu, a ne ideološku promenu i pokriva razne razloge za uključivanje i odustajanje od terorizma, pružajući mnoštvo načina za postizanje reintegracije. Kao što pokazuju tri primera iz Danske, Nemačke i Holandije, umesto da se posmatraju kao međusobno isključive alternative, programi reintegracije trebalo bi da obuhvate napore usmerene kako na deradikalizaciju, tako i na povlačenje.

5. Odmah se pozabaviti stranim borcima povratnicima

Zbog potencijalne opasnosti koju predstavljaju strani borci povratnici i, s druge strane, potrebe da se pomogne onima koji se smatraju žrtvama vrbovanja od strane Islamske Države, treba ispitati mo-

gućnosti uzimanja ućešća u programima reintegracije odmah po njihovom povratku. Prilike za dobrovoljno ućešće treba da se stvaraju i objavljuju, možda u okviru tzv. kampanje kontra narativa.^{xlvi} Treba razmotriti mogućnost da se iskoriste „bivši“ pripadnici, odnosno oni koji su se udaljili od Islamske Države i sličnih grupa kako bi ohrabрили ostale da prate njihov primer.^{xlix} Međutim, dužna pažnja se mora posvetiti proceni njihove iskrenosti.

Istovremeno, i za one (po svoj prilici za većinu) povratnika koji ne žele da se dobrovoljno ukljuće u programe reintegracije. Ovo nije obavezno nepremostiva prepreka; ima slučajeva da su se teroristi povukli tokom izdržavanja zatvorske kazne (npr. protiv svoje volje). Osim toga, studije pokazuju da pojedinci koji dobrovoljno prihvate lećenje zbog zloupotrebe nedozvoljenih supstanci i oni koji to urade protiv svoje volje često imaju slične rezultate ili bar na papiru postoje osnov za nedobrovoljno ućešće u inicijativama reintegracije.^{lii} Ali koje zakonske mere postoje za obavezno ućešće u tim programima?

6. Ućiti iz nedavne prošlosti

Prioritet treba da bude evaluacija postojećih programa reintegracije. Međutim, u nedavnoj prošlosti postoji niz primera o tome da se evropski teroristi vraćaju u društvo posle odsluženja zatvorske kazne. Iskustva zemalja poput Španije, Velike Britanije, Irske Italije i Nemačke mogu da pruže veliki broj korisnih uvida koji gotovo uopšte nisu iskorišćeni.

7. Inkorporirati najbolje prakse u programe reintegracije

Uprkos manjku istraživanja evaluacije, studije koje su sprovedene, kao i sadašnji programi reintegracije, pružaju nekoliko opštih uvida s direktnom praktičnom primenom. Time je obuhvaćeno sledeće:

- Značaj odnosa koji se zasniva na poverenju između osoblja koje vodi program i korisnika, uključujući i to da osoblje ozbiljno shvata pojedince i njihove ideje;
- Svaki program reintegracije treba jasno da naznači ciljeve, kao i pokazatelje uspeha ili neuspeha;
- Programi imaju najbolju šansu za uspeh kada su zasnovani na poštovanju ljudskih prava;
- Dobro obučeno osoblje je od vitalnog značaja – osoblje treba da poseduje duboko razumevanje ciljeva programa i pozitivan, dosledan i pravičan stav;
- Programima je neophodna operativna fleksibilnost da bi se prilagodili nepredviđenim okolnostima;^{liii}
- Ne postoji jedinstveno rešenje koje odgovara svim situacijama, svaki pokušaj reintegracije treba da se zasniva na pravilnom unosu i proceduri procene rizika da bi se utvrdile potrebe pojedinca, stepen u kojem je posvećen ekstremistićkom narativu, društvena mreža i sposobnosti; liv
- Od presudnog je značaja efikasna saradnja razlićitih agencija i organizacija ukljućenih u rad na integraciji (npr. služba za uslovnu kaznu, policija, lokalne vlasti, javno tužilaštvo);^{lv}
- Kontroverzna priroda programa reintegracije za (bivše) ekstremiste i teroriste zahteva efikasno upravljanje potencijalnim politićkim i društvenim reperkusijama, naroćito onim koje proistiću iz neizbežnih slučajeva povratništva.^{lvi}



Zaključak

Reintegriranje (bivših) ekstremista i terorista u društvo uvek će biti težak i sporan poduhvat. Verovatno će se pojaviti oštra kritika ovakvog pristupa, a neki će možda kritikovati pristup kao „suviše mek“ prema terorizmu. Pošto se očekuje da broj stranih boraca povratnika poraste, kao i da se ubrza radikalizacija islamističkih i desničarskih grupa „na domaćem tlu“, postavlja se neizbežno pitanje šta treba preduzeti s ekstremistima i teroristima koji su pušteni na slobodu ili su se vratili iz ratnih sukoba u inostranstvu.

Uzimajući u obzir rastuću potrebu za kapacitetima reintegracije, hitno se treba pozabaviti problemima i propustima u postojećim saznanjima nabrojanim u ovom Tematskom dokumentu. Mreža za podizanje svesti o radikalizaciji (RAN) odlično je mesto da se pažnja kreatora politike, praktičara i akademika skrene na ova pitanja. Treba se nadati da će se istraživački projekti u skorijoj budućnosti sprovoditi u bliskoj saradnji sa kreatorima politike i stručnjacima praktičarima i omogućiti da se reintegraciji terorista i ekstremista pristupi s mnogo većim samopouzdanjem i većom verovatnoćom postizanja stvarnog i merljivog smanjenja rizika od povratničkih dejstava.

Reference

1. 24, France. "France Unveils First De- Radicalisation Centre to Tackle Islamist Threat." *France 24*, 14 September 2016.
2. Abrahms, Max. "What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy." *International Security* 32, no. 4 (Spring 2008): 78-105.
3. Alonso, Rogelio, and Javier DíazBada. "What Role Have Former Eta Terrorists Played in Counterterrorism and Counterradicalization Initiatives in Spain?" *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 11 (2016): 982-1006.
4. Bandura, Albert. "Mechanisms of Moral Disengagement in Terrorism." In *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, edited by Walter Reich, 161-91. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
5. Barrett, Richard, and Laila Bokhari. "Deradicalization and Rehabilitation Programmes Targeting Religious Terrorists and Extremists in the Muslim World: An Overview." In *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, edited by John Horgan and Tore Bjørgo, 170-80. London / New York: Routledge, 2009.
6. Bjørgo, Tore. "Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist-Groups." In *NUPI Working Paper*. Oslo: Norsk Utenriks politisk Institutt, 2002.
7. Braddock, Kurt, and John Horgan. "Towards a Guide for Constructing and Disseminating Counternarratives to Reduce Support for Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 5 (2016): 381-404.
8. Bruyning, Simon. "Rechter: Wet Is Niet Berekend Op Syriëgangers." *Trouw*, 9 February 2015.
9. Byman, Daniel. "The Homecomings: What Happens When Arab Foreign Fighters in Iraq and Syria Return?" *Studies in Conflict & Terrorism* 38, no. 8 (2015): 581-602.
10. Christensen, Tina Wilchen. "A Question of Participation - Disengagement from the Extremist Right: A Case Study from Sweden." Roskilde University, 2015.
11. Clubb, Gordon. "The Role of Former Combatants in Preventing Youth Involvement in Terrorism in Northern Ireland: A Framework for Assessing Former Islamic State Combatants." *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 9 (2016): 842-61.
12. Dalgaard-Nielsen, Anja. "Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know." *Studies in Conflict & Terrorism* 33, no. 9 (2010): 797-814.
13. Demant, Froukje, Willem Wagenaar, and Jaap Van Donselaar. *Monitor Racisme & Extremisme: Deradicaliseren in De Praktijk*. Amsterdam: Anne Frank Stichting / Amsterdam University Press, 2009.
14. El-Said, Hamed. "De-Radicalising Islamists: Programmes and Their Impact in Muslim Majority States." 1-47. London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012.
15. Ertel, Manfred, and Ralf Hoppe. "A Danish Answer to Radical Jihad." *Spiegel Online*, 23 February 2015.
16. Feddes, Allard R., and Marcello Gallucci. "A Literature Review on Methodology Used in Evaluating Effects of Preventive and De-Radicalisation Interventions." *Journal for Deradicalization*, no. 5 (Winter 2015): 1-27.
17. Genkin, Michael, and Alexander Gutfraind. "How Do Terrorist Cells Self- Assemble: Insights from an Agent- Based Model of Radicalization." In *Social Science Research Network Working Paper Series*, 1-47. Rochester, NY: Social Science Research Network, 2011.

18. Gibbons-Neff, Thomas. "Number of Foreign Fighters Entering Iraq and Syria Drops by 90 Percent, Pentagon Says." *The Washington Post*, 26 April 2016.
19. Global Counterterrorism Forum. "Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders." 1-14: Global Counterterrorism Forum, 2012.
20. Hemmingsen, Ann-Sophie. "An Introduction to the Danish Approach to Countering and Preventing Extremism and Radicalization." *Danish Institute for International Studies*, (2015).
21. Henley, Jon. "How Do You Deradicalise Returning Isis Fighters?" *The Guardian*, 12 November 2014.
22. Higgins, Andrew. "For Jihadists, Denmark Tries Rehabilitation." *The New York Times*, 13 December 2014.
23. Horgan, John. "Deradicalization or Disengagement." *Perspectives on Terrorism* 2, no. 4 (2008): 3-8.
— *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements*. New York: Routledge, 2009.
24. Horgan, John, Mary Beth Altier, Neil Shortland, and Max Taylor. "Walking Away: The Disengagement and De-Radicalization of a Violent Right-Wing Extremist." *Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression* (2016): 1-15.
25. Horgan, John, and Kurt Braddock. "Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs." *Terrorism and Political Violence* 22, no. 2 (2010): 267-91.
26. Horgan, John, and Max Taylor. "Disengagement, De-Radicalization and the Arc of Terrorism: Future Directions for Research." In *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge: European and American Perspectives*, edited by RikCoolsaet, 173-86. London / New York: Routledge, 2016.
27. Horgan, John, Max Taylor, Mia Bloom, and Charlie Winter. "From Cubs to Lions: A Six Stage Model of Child Socialization into the Islamic State." *Studies in Conflict & Terrorism* (2016): 1-20.
28. Hwang, Julie Chernov. "The Disengagement of Indonesian Jihadists: Understanding the Pathways." *Terrorism and Political Violence* (2015): 1-19.
29. Institute for Strategic Dialogue. "De-Radicalisation." In *PPN Working Paper*, 1-18, 2010.
30. Kenney, Michael. "Beyond the Internet: Mētis, Techne, and the Limitations of Online Artifacts for Islamist Terrorists." *Terrorism and Political Violence* 22, no. 2 (2010): 177-97.
— "Dumb' yet Deadly: Local Knowledge and Poor Tradecraft among Islamist Militants in Britain and Spain." *Studies in Conflict & Terrorism* 33, no. 10 (2010): 911-32.
31. Khalil, James. "Radical Beliefs and Violent Actions Are Not Synonymous: How to Place the Key Disjuncture between Attitudes and Behaviors at the Heart of Our Research into Political Violence." *Studies in Conflict & Terrorism* 37, no. 2 (2014): 198-211.
32. Koehler, Daniel. "Radical Groups' Social Pressure Towards Defectors: The Case of Right-Wing Extremist Groups." *Perspectives on Terrorism* 9, no. 6 (2015): 36-50.
33. Kundnani, Arun. "Radicalisation: The Journey of a Concept." *Race & Class* 54, no. 2 (2012): 3-25.
34. Mekhennet, Souad, and Greg Miller. "This Isis Defector Said He Was an Innocent Bystander. A New Video Questions His Story." *The Washington Post*, 4 October 2016.
35. National Institute on Drug Abuse. "Principles of Drug Abuse Treatment for Criminal Justice Populations: A Research-Based Guide." 1-36. North Bethesda: National Institute on Drug Abuse, 2014.
36. Nelen, Hans, Frans Leeuw, and Stefan Bogaerts. *Antiterrorismebeleid En Evaluatieonderzoek: Framework, Toepassingen En Voorbeelden*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 2010.

37. Noordegraaf, Mirko, Scott Douglas, Aline Bos, and Wouter Klem. "Gericht, Gedragen En Geborgd Interventievermogen? Evaluatie Van De Nationale Contraterorisme-Strategie 2011-2015." 1-216. Utrecht: Utrecht University, 2016.
38. Radicalisation Awareness Network. "Counter Narratives and Alternative Narratives." 1-15: Radicalisation Awareness Network, 2015.
— "Dealing with Radicalisation in a Prison and Probation Context." 1-10: Radicalisation Awareness Network, 2016.
— "Exit Programmes and Interventions in Prison and Probation." 1-9: Radicalisation Awareness Network, 2016.
39. Ramadan, Omar. "Vrees De Dag Waarop De Syriëgangers Terugkeren." *NRC*, 16 September 2016.
40. Schmid, Alex P. "The Definition of Terrorism." In *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, edited by Alex P. Schmid, 39-98. London / New York: Routledge, 2011.
— "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review." In *ICCT Research Paper*, 1-91. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2013.
41. Schuurman, Bart, and Edwin Bakker. "Reintegrating Jihadist Extremists: Evaluating a Dutch Initiative, 2013- 2014." *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 8, no. 1 (2016): 66-85.
42. Silke, Andrew. "Disengagement or Deradicalization: A Look at Prison Programs for Jailed Terrorists." *CTC Sentinel* 4, no. 1 (2011): 18-21.
43. Sim, Susan, and Noor Huda Ismail. "Predicting Terrorist Recidivism in Indonesia's Prisons." Washington, D.C.: Brookings, 2016.
44. Speckhard, Anne. "Prison and Community- Based Disengagement and De-Radicalization Programs for Extremist Involved in Militant Jihadi Terrorism Ideologies and Activities." In *Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism*, edited by Anne Speckhard, 1-14. Neuilly-sur- Seine: NATO-Research and Technology Organisation, 2011.
45. Stern, Jessica Eve. "X: A Case Study of a Swedish Neo-Nazi and His Reintegration into Swedish Society." *Behavioral Sciences and the Law* 32, no. 3 (May/June 2014): 440-53.
46. Sukabdi, Zora A. "Terrorism in Indonesia: A Review on Rehabilitation and Deradicalization." *Journal of Terrorism Research* 6, no. 2 (2015): 36-56.
47. Taylor, Maxwell, and Ethel Quayle. *Terrorist Lives*. London: Brassey's, 1994.
48. The Soufan Group. "Foreign Fighters and Those Who Return." New York: The Soufan Group, 2016.
— "Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq." 1-26. New York: The Soufan Group 2015.
49. Van Ginkel, Bibi, Eva Entenmann, Bérénice Boutin, Grégory Chauzal, Jessica Dorsey, Marjole in Jegerings, Christophe Paulussen, *et al.* "The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union: Profiles, Threats & Policies." In *ICCT Research Paper*, 2016.
50. Veldhuis, Tinka M. "Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes for Violent Extremist Offenders: A Realist Approach." In *ICCT Research Paper*, 1-21. The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2012.
51. Vidino, Lorenzo, and James Brandon. "Countering Radicalization in Europe." 1-80. London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012.

52. Warrick, Joby, and Souad Mekhennet. "Isis Quietly Braces Itself for the Collapse of the 'Caliphate'." *The Independent*, 13 July 2016.
53. Wartna, B. S. J., N. Tollenaar, M. Blom, S. M. Alma, I. M. Bregman, A. A. M. Essers, and E. K. Van Straalen. "Recidivism Report 2002-2008: Trends in the Reconviction Rate of Dutch Offenders." 1-18. The Hague: Wetenschappelijk Onderzoek-en Documentatiecentrum, 2011.
54. Weggemans, Daan, and Beatrice De Graaf. "Na De Vrijlating: Een Exploratieve Studie Naar Recidive En Re-Integratie Van Jihadistische Ex-Gedetineerden." In *Politie & Wetenschap*, 1-190. Apeldoorn: Politie & Wetenschap, 2015.
55. Weggemans, Daan, Ruud Peters, Edwin Bakker, and Roel De Bont. "Destination Syria: An Exploratory Study into the Daily Lives of Dutch 'Syria Travelers'." Leiden: Leiden University, Forthcoming.
56. Weilnböck, Harald. "Outline for Interventions of Deradicalisation from Involvement of Violent Extremism." 1-8: Radicalisation Awareness Network, 2016.
57. Williams, Michael J., and Steven M. Kleinman. "A Utilization-Focused Guide for Conducting Terrorism Risk Reduction Program Evaluations." *Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression* 6, no. 2 (2014): 102-46.
58. Williams, Michael J., and Samuel C. Lindsey. "A Social Psychological Critique of the Saudi Terrorism Risk Reduction Initiative." *Psychology, Crime & Law* 20, no. 2 (2014): 135-51.

-
- i A December 2015 estimate put this number at 27000 to 31000, originating from 81 countries. The Soufan Group, "Foreign Fighters: An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters into Syria and Iraq," (New York: The Soufan Group, 2015), 4.
 - ii Bibi Van Ginkel et al., "The Foreign Fighters Phenomenon in the European Union: Profiles, Threats & Policies," in *ICCT Research Paper* (2016), 3.
 - iii VanGinkel et al., "The Foreign Fighters Phenomenon," 3.
 - iv Joby Warrick and Souad Mekhennet, "Isis Quietly Braces Itself for the Collapse of the 'Caliphate'," *The Independent*, 13 July 2016.
 - v Thomas Gibbons-Neff, "Number of Foreign Fighters Entering Iraq and Syria Drops by 90 Percent, Pentagon Says," *The Washington Post*, 26 April 2016.
 - vi Included under this broad header are a diverse range of initiatives aimed at minimizing the risk of terrorist recidivism, often dubbed diversion, off-ramp and exit- programs.
 - vii An often overlooked but important subject. See: Albert Bandura, "Mechanisms of Moral Disengagement in Terrorism," in *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, ed. Walter Reich (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 161-91.
 - viii Michael Kenney, "'Dumb' yet Deadly: Local Knowledge and Poor Tradecraft among Islamist Militants in Britain and Spain," *Studies in Conflict & Terrorism* 33, no. 10 (2010): 911-32; Michael Kenney, "Beyond the Internet: Mētis, Techne, and the Limitations of Online Artifacts for Islamist Terrorists," *Terrorism and Political Violence* 22, no. 2 (2010): 183- 88.
 - ix Omar Ramadan, "Vrees De Dag Waarop De Syriëgangers Terugkeren," *NRC*, 16 September 2016. xDaan Weggemans et al., "Destination Syria: An Exploratory Study into the Daily Lives of Dutch 'Syria Travelers'," (Leiden: Leiden University, Forthcoming); Simon Bruyning, "Rechter: Wet Is Niet Berekend Op Syriëgangers," *Trouw*, 9 February 2015.
 - xi Defined here as 'a conspiratorial practice of calculated, demonstrative, direct violent action without legal or moral restraints, targeting mainly civilians and non-combatants, performed for its propagandistic and psychological effects on various audiences and conflict parties'. See: Alex P. Schmid, "The Definition of Terrorism," in *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, ed. Alex P. Schmid (London / New York: Routledge, 2011), 86-87.

- xii Defined here as a people who are 'positively in favour of the use of force to obtain and maintain political power'. See: Alex P. Schmid, "Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review," in *ICCT Research Paper* (The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2013), 10.
- xiii Richard Barrett and Laila Bokhari, "Deradicalization and Rehabilitation Programmes Targeting Religious Terrorists and Extremists in the Muslim World: An Overview," in *Leaving Terrorism Behind: Individual and Collective Disengagement*, ed. John Horgan and Tore Bjørgo (London / New York: Routledge, 2009); Hamed El-Said, "De-Radicalising Islamists: Programmes and Their Impact in Muslim Majority States," (London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012).
- xiv See also: Radicalisation Awareness Network, "Dealing with Radicalisation in a Prison and Probation Context," (Radicalisation Awareness Network, 2016); Radicalisation Awareness Network, "Exit Programmes and Interventions in Prison and Probation," (Radicalisation Awareness Network, 2016).
- xv See, for instance: Bart Schuurman and Edwin Bakker, "Reintegrating Jihadist Extremists: Evaluating a Dutch Initiative, 2013-2014," *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression* 8, no. 1 (2016); Zora A. Sukabdi, "Terrorism in Indonesia: A Review on Rehabilitation and Deradicalization," *Journal of Terrorism Research* 6, no. 2 (2015).
- xvi See, for instance: Tore Bjørgo, "Exit Neo-Nazism: Reducing Recruitment and Promoting Disengagement from Racist Groups," in *NUPI Working Paper* (Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 2002); Tina Wilchen Christensen, "A Question of Participation - Disengagement from the Extremist Right: A Case Study from Sweden" (Roskilde University, 2015); Froukje Demant, Willem Wagenaar, and Jaap Van Donselaar, *Monitor Racisme & Extremisme: Deradicaliseren in De Praktijk* (Amsterdam: Anne Frank Stichting / Amsterdam University Press, 2009); Daan Weggemans and Beatrice De Graaf, "Na De Vrijlating: Een Exploratieve Studie Naar Recidive En Re-Integratie Van Jihadistische Ex-Gedetineerden," in *Politie & Wetenschap* (Apeldoorn: Politie & Wetenschap, 2015), 15-16.
- xvii Allard R. Feddes and Marcello Gallucci, "A Literature Review on Methodology Used in Evaluating Effects of Preventive and De-Radicalisation Interventions," *Journal for Deradicalization*, no. 5 (2015): 2; John Horgan and Kurt Braddock, "Rehabilitating the Terrorists?: Challenges in Assessing the Effectiveness of De-Radicalization Programs," *Terrorism and Political Violence* 22, no. 2 (2010): 268.
- xviii Horgan and Braddock, "Rehabilitating the Terrorists?," 267-91.
- xix There are hopeful signs that this is changing. See, for instance: Mirko Noordegraaf et al., "Gericht, Gedragen En Geborgd Interventievermogen? Evaluatie Van De Nationale Contraterorisme-Strategie 2011- 2015," (Utrecht: Utrecht University, 2016).
- xx Several noteworthy guidelines for developing such programs have been developed nonetheless: Harald Weilnböck, "Outline for Interventions of Deradicalisation from Involvement of Violent Extremism," (Radicalisation Awareness Network, 2016); Michael J. Williams and Steven M. Kleinman, "A Utilization-Focused Guide for Conducting Terrorism Risk Reduction Program Evaluations," *Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression* 6, no. 2 (2014).
- xxi B. S. J. Wartna et al., "Recidivism Report 2002-2008: Trends in the Reconviction Rate of Dutch Offenders," (The Hague: Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, 2011), 2.
- xxii For some insights, see: Susan Sim and Noor Huda Ismail, "Predicting Terrorist Recidivism in Indonesia's Prisons," (Washington, D.C.: Brookings, 2016); Horgan and Braddock, "Rehabilitating the Terrorists?," 267-91; John Horgan and Max Taylor, "Disengagement, De-Radicalization and the Arc of Terrorism: Future Directions for Research," in *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge: European and American Perspectives*, ed. Rik Coolsaet (London / New York: Routledge, 2016), 178.
- xxiii For more details, see: Hans Nelen, Frans Leeuw, and Stefan Bogaerts, *Antiterrorismebeleid En Evaluatieonderzoek: Framework, Toepassingen En Voorbeelden* (Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 2010); Tinka M. Veldhuis, "Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes for Violent Extremist Offenders: A Realist Approach," in *ICCT Research Paper* (The Hague: International Centre for Counter-Terrorism, 2012).
- xxiv John Horgan, "Deradicalization or Disengagement," *Perspectives on Terrorism* 2, no. 4 (2008): 3-8.
- xxv Arun Kundnani, "Radicalisation: The Journey of a Concept," *Race & Class* 54, no. 2 (2012): 6.
- xxvi Schmid, "Radicalisation, De-Radicalisation."
- xxvii E.g.: Anja Dalgaard-Nielsen, "Violent Radicalization in Europe: What We Know and What We Do Not Know," *Studies in Conflict & Terrorism* 33, no. 9 (2010): 798; Michael Genkin and Alexander Gutfraind, "How Do Terrorist Cells Self-Assemble: Insights from an Agent-Based Model of Radicalization," in *Social Science Research Network Working Paper Series* (Rochester, NY: Social Science Research Network, 2011), 2; Lorenzo Vidino and James Brandon, "Countering Radicalization in Europe," (London: The International Centre for the Study of Radicalisation and Political Violence, 2012), 9.
- xxviii James Khalil, "Radical Beliefs and Violent Actions Are Not Synonymous: How to Place the Key Disjuncture between Attitudes and Behaviors at the Heart of Our Research into Political Violence," *Studies in Conflict & Terrorism* 37, no. 2 (2014).
- xxix Max Abrahms, "What Terrorists Really Want: Terrorist Motives and Counterterrorism Strategy," *International Security* 32, no. 4 (2008): 98-99; Maxwell Taylor and Ethel Quayle, *Terrorist Lives* (London: Brassey's, 1994), 37-38.

- xxx Julie Chernov Hwang, "The Disengagement of Indonesian Jihadists: Understanding the Pathways," *Terrorism and Political Violence* (2015): 1-19.
- xxxii Daniel Koehler, "Radical Groups' Social Pressure Towards Defectors: The Case of Right-Wing Extremist Groups," *Perspectives on Terrorism* 9, no. 6 (2015): 36-50.
- xxxiii JohnHorgan et al., "Walking Away: The Disengagement and De-Radicalization of a Violent Right-Wing Extremist," *Behavioral Sciences of Terrorism & Political Aggression* (2016): 1-15.
- xxxiiii Andrew Silke, "Disengagement or Deradicalization: A Look at Prison Programs for Jailed Terrorists," *CTC Sentinel* 4, no. 1 (2011).
- xxxv JohnHorgan, *Walking Away from Terrorism: Accounts of Disengagement from Radical and Extremist Movements* (New York: Routledge, 2009), 152.
- xxxvi Hwang, "The Disengagement of Indonesian Jihadists," 1-19.
- xxxvii Radicalisation Awareness Network, "Exit Programmes and Interventions," 2.
- xxxviii JohnHorgan et al., "From Cubs to Lions: A Six-Stage Model of Child Socialization into the Islamic State," *Studies in Conflict & Terrorism* (2016): 1-20.
- xxxix E.g. in France: France 24, "France Unveils First De-Radicalisation Centre to Tackle Islamist Threat," *France 24*, 14 September 2016.
- xl Ann-Sophie Hemmingsen, An Introduction to the Danish Approach to Countering and Preventing Extremism and Radicalization, http://www.ft.dk/samling/20151/almedel/reu/bilag/24_8/1617692.pdf, p. 18
- xli Andrew Higgins, "For Jihadists, Denmark Tries Rehabilitation," *The New York Times*, 13 December 2014.
- xlii Jon Henley, "How Do You Deradicalise Returning Isis Fighters?," *The Guardian*, 12 November 2014.
- xliii Institute for Strategic Dialogue, "De-Radicalisation," in *PPN Working Paper* (2010), 10.
- xliiii Institute for Strategic Dialogue, "De-Radicalisation," 11.
- xliv Schuurman and Bakker, "Reintegrating Jihadist Extremists."
- xlvi The Soufan Group, "Foreign Fighters and Those Who Return," (New York: The Soufan Group, 2016).
- xlvii For detailed studies on how to conduct such evaluatory research, see: Nelen, Leeuw, and Bogaerts, *Antiterrorismebeleid En Evaluatieonderzoek*; Veldhuis, "Designing Rehabilitation and Reintegration Programmes.,"; Williams and Kleinman, "A Utilization-Focused Guide," 102-46.
- xlviii Kurt Braddock and John Horgan, "Towards a Guide for Constructing and Disseminating Counternarratives to Reduce Support for Terrorism," *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 5 (2016): 381-404; Radicalisation Awareness Network, "Counter Narratives and Alternative Narratives," (Radicalisation Awareness Network, 2015).
- xlix For an interesting discussion of possibilities in this regard, see: Gordon Clubb, "The Role of Former Combatants in Preventing Youth Involvement in Terrorism in Northern Ireland: A Framework for Assessing Former Islamic State Combatants," *Studies in Conflict & Terrorism* 39, no. 9 (2016): 842-61.
- l See, for instance: Rogelio Alonso and Javier Díaz Bada, "What Role Have Former Eta Terrorists Played in Counterterrorism and Counterradicalization Initiatives in Spain?," *ibid.*, no. 11: 998-1000; Souad Mekhennet and Greg Miller, "This Isis Defector Said He Was an Innocent Bystander. A New Video Questions His Story," *The Washington Post*, 4 October 2016.
- li National Institute on Drug Abuse, "Principles of Drug Abuse Treatment for Criminal Justice Populations: A Research-Based Guide," (North Bethesda: National Institute on Drug Abuse, 2014).
- lii This challenges one of the outcomes of a recent RAN working group meeting: Radicalisation Awareness Network, "Exit Programmes and Interventions," 3.
- liiii The first five recommendations come from: Anne Speckhard, "Prison and Community-Based Disengagement and De-Radicalization Programs for Extremist Involved in Militant Jihadi Terrorism Ideologies and Activities," in *Psychosocial, Organizational and Cultural Aspects of Terrorism*, ed. Anne Speckhard (Neuilly-sur-Seine: NATO-Research and Technology Organisation, 2011), 1-14; Global Counterterrorism Forum, "Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders," (Global Counterterrorism Forum, 2012), 3; Institute for Strategic Dialogue, "De-Radicalisation," 11.
- liv Jessica Eve Stern, "X: A Case Study of a Swedish Neo-Nazi and His Reintegration into Swedish Society," *Behavioral Sciences and the Law* 32, no. 3 (2014): 440; Michael J. Williams and Samuel C. Lindsey, "A Social Psychological Critique of the Saudi Terrorism Risk Reduction Initiative," *Psychology, Crime & Law* 20, no. 2 (2014): 149.
- lv Demant, Wagenaar, and Van Donselaar, *Deradicaliseren in De Praktijk*, 20.
- lvi Horgan and Braddock, "Rehabilitating the Terrorists?," 268-69.



Translated within:



Co-funded by the
Internal Security Fund
of the European Union